

FORSAMLINGSHUSENES HISTORIE

Afsnit I - Forsamlingshusenes baggrund i samfundsudviklingen

De 1600-1700 forsamlingshuse, der er bygget igennem de sidste godt 100 år, har haft en betydning som vanskelig kan overvurderes. Forsamlingshusenes formål var fra starten bredt formuleret. Den 18. november 1878 vedtog aktionærerne i Højby forsamlingshus følgende formålsparagraf:

"Selskabets øjemed: erhvervelse af bygningen "Højby forsamlingshus" til deri ved forhandlingsmøder, foredrag og sang at udbrede kirkelig og folkelig oplysning. Huset er endvidere bestemt til afbenyttelse af sognets ungdom til uddannelse i våben og legemsøvelser og kan med bestyrelsens samtykke afbenyttes til anden almennyttige anliggender og ved festlige lejligheder".

Forsamlingshusene stod for åndelig vågenhed og samfundsenagement. Deres historie kan opdeles i to afsnit:

I den første periode fra forsamlingshusbevægelsens start omkring 1870 til engang i 1890'erne var forsamlingshuset noget nyt og kontroversielt, som der stod blæst omkring. Det havde tydeligt ideologisk

retningspræg af grundtvigsk eller venstrepolitisk art. Forsamlingshusene var i de første mange år "aktivisthuse", opført af en kreds af ideologiske meningsfæller, der ofte udgjorde en minoritet i lokalsamfundet. Derfor var det ikke ualmindeligt, at de ældre forsamlingshuse var bygget af folk med samme interesse i et større område f.eks. et par sogne. Mange af 1870'ernes forsamlingshuse var således først og fremmest bygget som øvelshuse for skyttekredse og enkelte steder var de opført i forbindelse med en grundtvigsk friskole. I nogle kredse af befolkningen indgik forsamlingshuset derfor som et naturligt element i kulturlandskabet, mens andre grupper opfattede det som fremmed eller direkte fjendtlig land.

Den anden periode indtrådte i årene omkring århundredeskiftet, hvor forsamlingshusidéen var så udbredt og alment accepteret, at det på det nærmeste kan betegnes som en modesag. Forsamlingshusene blev i disse år i udpræget grad et fællesanliggende for langt den største del af landsbyernes eller sognets befolkning. Hvis det stadig havde karakter af et ideologisk samlingssted, var det nærmest som modpol til missionshuset, og hvis der var kamp omkring forsamlingshuset, stod den snare mellem de forskellige landsbyer om hvor i sognet det fælles hus skulle opføres. Mange gange endte det med at man byggede et forsamlingshus i hver landsby. Adskillige forsamlingshuse blev opført på et lille stykke uma-

trikuleret gadejord i landsbyens midte. Et symbolsk udtryk for at forsamlingshuset var et led i en gammel tradition om landsbyfællesskab.

I nærværende artikel vil forsamlingshusenes baggrund i samfundsudviklingen blive belyst. I de efterfølgende artikler skal vi følge den debat, der i årens løb er ført om forsamlingshusenes formål og funktion, samt forsøge at klarlægge relationerne mellem forsamlingshusene, kommunerne og staten. Landsbyskolerne, staten og foreningslivet.

Tidens politiske hovedproblem var Danmarks forhold til Slesvig-Holsten, som førte til krigen i 1848-50 og 1864 samt til en ændring af forfatningen i 1866. Det lykkedes ved en grundlovsændring i 1866 virkelig samfundets øverste klasse at sikre sig en politisk indflydelse, de ikke havde haft i samme udstrækning under Junigrundloven (af 1849).

Ved valget i juni 1866 lod selv N.F.S. Grundtvig, snart 83 år, sig opstille til landstinget for at bekæmpe den ændrede grundlov. Han valgtes og blev en skarp fortaler for den almindelige valgret.

De næste 30 år blev en politisk besværet tid, som først og fremmest blev præget af en lang og bitter kamp mellem Højre og Venstre – magtkampen mellem det etablerede samfund og de brede lag i befolkningen! Disse modsætninger kulminerede i 1880'erne og var kraftigt medvirkende til forsamlingshusenes tidlige og kraftige udbredelse her i landet. I den forbindelse kom forholdene omkring landsbyskolerne til at spille en væsentlig rolle.

Den offentlige skole var en institution under statslig myndighed, men samtidig var skolen underlagt et udstrakt lokalt selvstyre. I løbet af 1860'erne og 1870'erne var skolestuerne ofte blevet den naturlige ramme om den voksende møde- og foreningsaktivitet. Det var praksis, at man lokalt i skolekommission og sogneråd tog stilling til i hvilket omfang skolerne kunne benyttes til offentlige møder. Men i slutningen

af 1870'erne begyndte staten at blande sig kraftigt i disse forhold og der blev indført restriktioner.

De mennesker, der tog del i datidens vidtforenede ideologisk prægede foreningsarbejde, var folk, som vi i dag ville betegne som "aktivister", og det var ikke alle, der med lige stor begejstring så dem udfolde sig i skolens lokaler. Det var jo tit revolutionære og samfundsomstyrtende meninger, der blev udbredt ved disse møder. Regeringen ville lægge en dæmper på den voksende politiske opposition, der bl.a. kom til udtryk i et væld af "fremskridtsforeninger", "grundlovsværneforeninger", "foredragsforeninger" og "ungdomsforeninger". Frem for alt ville man sætte en stopper for den guerillaprægede del af skyttebevægelsen "riffelforeningerne", der ikke gjorde nogen stor hemmelighed af, at deres mål var værn, ikke bare mod ydre, men også mod indre fjender. Særlig bekymring vakte det, at statens lærere, statens embedsmænd med ansvar kommende generationers opdragelse, tog del i dette foreningsliv.

I det udstedte "Mundkurvscirkulære" af 22. april 1885 slog staten fast, at "mod regeringen rettet agitatorisk optræden" ikke kunne tåles af nogen, der beklæder embede eller stilling i det offentlige skolevæsen. Samme år oprettedes endvidere et militært gendarmerikorps, "De lyseblå gendamer" som skulle sikre ro og orden gennem "riffelloven" mfl. Via disse love bredte undtagelsesordninger sig ud over væsentlige sider af samfundslivet. I de efterfølgende år blev grebet strammet og almen medvirksomhed i skolernes lokaler blev umuliggjort. I cirkulære nr. 46 af 19. marts 1889 blev det slået fast, hvilke folkelige aktiviteter der blev betragtet som skadelige og upassende. Det blev forbudt, at skolelokalerne kunne bruges til vælgermøder, til møder i politiske foreninger, af frimenigheder til deres gudelige forsamlinger. De måtte ikke bruges til dilettant, selskabelige sammenkomster, basarer eller møder, hvor der skulle erlægges særskilt betaling for

adgang. Vi får her en god karakteristik af det almindelige møde- og forlystelsesliv i et landsogn i disse år og samtidig et signalement af det foreningsliv som nu stod uden tag over hovedet.

Hvad gjorde man så? I første omgang rykkede man ind i private hjem og dansesale, men det var naturligvis ikke tilfredsstillende på længere sigt. Den løsning, der umiddelbart faldt naturlig, var at bygge et forsamlingshus – med en tidstypisk vedtægtsformulering af 1885; ”Ordet kan lyde frit uden bånd i nogen retning”.

Dette er baggrunden for det nærmest eksplosionsagtige byggeri af forsamlingshuse, der fandt sted i disse år. Adskillige steder blev der samtidig oprettet friskoler som et alternativ til ”statsskolen”, den gængse betegnelse for den offentlige skole. Forsamlingshusene var i disse år først og fremmest politiske manifestationer. Nogle havde navne som; ”Friheden” eller ”Frihedsværn” og i forsamlingshusenes love lægges sjældent skjul på det politiske formål.

I de dele af landet, hvor Højre stod stærkt i landdistrikterne, f.eks. i herregårdsegene på Sydsjælland, Fyn og Lolland, skabte de politiske modsætninger stærke lokale spændinger. Her blev der mange steder bygget både et ”højrehus” og et ”venstrehus” i samme sogn! For Venstres tilhængere, som udgjorde majoriteten af den politisk aktive del af landbefolkningen, fremstod statsmagten i disse år som fjenden, der havde frarøvet folket dets grundlovssikrede demokratiske rettigheder og tyranniserede det med love, cirkulærer og det ene forbud efter det andet. Disse forhold er af væsentlig betydning for fremvæksten af en dybt forankret folkelig mentalitet – en stærk trang til frihed og uafhængighed, kombineret med en mere eller mindre udtalt skepsis overfor centralstyre og offentlige myndigheder. En holdning som i vid udstrækning har præget debatten om forholdet mellem det folkelige foreningsarbejde og de offentlige tilskud op gennem tiden, og som stadigvæk eksisterer i brede kredse omkring forsamlingshusene.

Forsamlingshuset Friheden